

של מירנדולה סימן את הפרידה משתי המסורות השליטות בימי הביניים: הדוקטרינה הנוצרית הרואה באדם מושחת מטבעו ומוכתם בחטא קדמון, והתפיסה האפלטונית בדבר קביעותו המתוכנתת של האדם.

תפיסתו של מירנדולה היא גם יהודית עד להדהים. היא זהה כמעט לזו שביטא הרב סולובייצ'יק ב'איש ההלכה': "עיקר העיקרים הוא, שהאדם חייב ליצור את עצמו. אידיאה זו הורידה היהדות לעולם". לא מפתיע אפוא לגלות כי למירנדולה היה מורה יהודי, הרב אליהו בן משה דלמדיגו (ששימש גם פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטת פדובה). הם למדו יחד תנ"ך בעברית, תלמוד וקבלה.

הדגשת הבחירה, החופש והאחריות היא ממאפייניה המובהקים של המחשבה היהודית. פרק א' בספר בראשית מציג אותה בדרך מעודנת מאין כמוה. כולנו זוכרים שאלוהים ברא את האדם "בצלמנו כדמותנו", ולא תמיד אנו עוצרים לחשוב על הפרדוקס. אם יש דבר אחד שהתורה אינה נלאית לחזור ולומר, הרי זה שלאֱלֹהִים אֵין צֶלֶם ודמות. מכאן האיסור לעשות פסל מסכה בדמותו. אלוהים נמצא מעבר לכל ייצוג ולכל קטלוג. "אֵלֹהִים אֲשֶׁר אֵלֶיָּה", הוא עונה כאשר משה שואל אותו מיהו. כל הדמויות, הצלמים, המושגים והקטגוריות הם ניסיונות לתחום ולהגדיר. את אלוהים אי אפשר לתחום או להגדיר; הניסיון לעשות זאת הוא מצורות האלילות.

ברור אפוא שצלם אלוהים שהאדם עשוי בו, ודמות אלוהים שהאדם נברא כמותה, אין ענינן צורה חיצונית. יסוד היסודות של פרק א' בבראשית הוא הקביעה שאלוהים נשגב מן הטבע, שהוא

בראשית

"נאום על כבוד האדם", חיבורו של הוגה הרנסנס האיטלקי פיקו דלה מירנדולה מן המאה החמש-עשרה, היה מנקודות המפנה של הציוויליזציה המערבית. את הדברים הבאים שם חיבור זה בפי אלוהים, האומרם לאדם הראשון (בתרגום גאיו שילוני, בהוצאת כרמל):

לא מושג מוגדר, גם לא חזות מסוימת ושי מיוחד העניקו לך, הו אדם, למען תוכל להשיג כל דבר אשר בו חפצת בתודעתך, ברצונך וברגשותיך; וכך הדבר הזה שלך יהיה. טבעם, המוגדר מראש, של היצורים האחרים, תחום בתוך גבולותיהם של חוקים שאנו קבענו. ואילו אתה, שלא תיאלץ להיות נתון בתוך שום סייג, לפי בחירתך – והלוא לשלטון בחירה זו נתתיך – תקבע אתה עצמך את מהות טבעך... לא עשינוך שמימי גם לא ארצי, לא בן תמותה גם לא בן אלמוות, כדי שאתה – שהנך, אם אפשר להגדיר זאת כך, בעל תואר-כבוד של יוצר-עצמך וצר-צורתך שלך – אתה תיצור את עצמך בצורה בה תבחר.

ההומורספיינס, אותה מזיגה מופלאה של "עֶפֶר מִן הָאֲדָמָה" ו"נֶשֶׁמַת חַיִּים" אלוהית, מתייחד מכל היצורים בכך שאין לו מהות קבועה: בהיותו חופשי להיות מה שיבחר להיות. נאמו

טרנסצנדנטי. משום כך אלוהים חופשי ואינו כבול בחוקי הטבע. בבוראו את האדם בצלמו הוא נתן לו חופש דומה, וכך ברא את הברייה היחידה המסוגלת לברוא, קרי ליצור. תיאורו חסר התקדים של אלוהים בפרק הראשון בתורה מוביל לתפיסה חסרת-תקדים לא פחות של האדם ושל יכולתו לשנות את מהותו מקצה לקצה. על זאת דיבר מירנדולה. כל הדברים שנבראו, חוץ מהאדם, הם מה שהם: לא טובים ולא רעים, כבולים לטבע ולחוקיו. רק האדם מסוגל להשתַגבנות. אנחנו אולי חופן עפר, אך נפשו בת אלמוות.

ההומניזם של מירנדולה, בן סוף המאה ה־19, לא היה חילוני. הוא היה דתי מאוד. הדת, המדע והאמנויות עוד התהלכו בימיו יד ביד, והצמיחו דמויות כברונלסקי, מיכלאנג'לו ודה-וינצ'י. מרתק לדמיין מה היה קורה לו המשיך הרנסנס במסלול זה. אלא ששורה של שליטים ואפיפיורים מושחתים, ואחריה העימות בין הכנסייה לגלילאו, הובילו להתפרקות הדרגתית של מזיגה זו בין הדת והומניזם המדעי. הנצרות הלכה מאז הרפורמציה לכיוונים משלה, ואילו ההומניזם הפנה לה את גבו ונעשה חילוני יותר ויותר.

פרק א' בבראשית הוא עד היום המניפסט הנועז ביותר של ההומניזם הדתי: ההכרזה כי האדם עשוי בצלם אלוהים, כלומר שיש לו חופש בחירה ויכולת ליצור, להשתנות ולקיים דו־שיח עם בוראם של החיים. כמאמר חז"ל (בראשית רבה ח, א; סנהדרין לח ע"א), "אם זכה אדם, אומרים לו: אתה קדמת למלאכי השרת [נבראת לפניהם]. ואם לאו, אומרים לו: זבוב קדמך, יתוש קדמך".

זוהי התשובה הפשוטה ביותר לשאלתו המפורסמת של ר' יצחק מדוע אין התורה, שהיא ספר חוקים ומצוות, מתחילה

במצווה הראשונה, קידוש החודש. התשובה היא שבלי חופש אין טעם ומשמעות בחוקים. כדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (ה, ד): "אילו היה האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע... היאך היה מצווה לנו על ידי הנביאים עֲשֵׂה כך ואל תעשה כך, הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם, והוא מתחילת ברייתו כבר נגזר עליו, או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו? ומה מקום היה לכל התורה כולה? ובאיזה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק?"

התורה היא חקירה מתמשכת של החופש האנושי – הגדולה במתנות שנתן אלוהים לאדם, וגם הרת־האסון מכולן, שכן בחופש אפשר להשתמש לטובה ולרעה. החופש יכול להוביל את האדם לפסגות נישאות וגם לתהומות מחפירים: לאהבה או לשנאה, לרחמים או לאכזריות, לחסד או לאלימות. כל הדרמה של התורה נובעת מנקודת המוצא הזו. היהדות היא קריאתו הנעלה של אלוהים לאנושות כולה לממש את החופש ואת היצירתיות שהיא ניחנה בהם, ולעשות זאת באחריות ובאיפוק – וכך להיות לשותפתו של אלוהים במעשה הבריאה.